

ЖИДЕЦЬКА К. В.,
аспірант
(Інститут держави і права
імені В. М. Корецького
Національної академії наук України)

УДК 342.518(347.9):347.828.2(470)

ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПУ ЗАКОННОСТІ У ВИРІШЕННІ СПОРІВ ЗІ СТЯГНЕННЯ (ПОВЕРНЕННЯ) ПЕНСІЇ В УКРАЇНІ

У статті досліджуються проблеми у вирішенні спорів за позовами суб'єкта публічної адміністрації – пенсійного фонду про стягнення (повернення) пенсії (протиправно отриманої), застосування принципу законності у невідворотності юридичної відповідальності за вчинення суспільно шкідливого вчинку.

Ключові слова: відповідальність, законність, повернення пенсії, публічність, спори, суд.

В статье исследуются проблемы при решении споров по искам субъекта публичной администрации – пенсионного фонда о взыскании (возврата) пенсии (противоправно полученной), применение принципа законности в неотвратимости юридической ответственности за совершение общественно вредного поступка.

Ключевые слова: ответственность, законность, возврат пенсии, публичность, споры, суд.

The article deals with the problem of dispute resolution for claims subject of public administration – the pension fund for the recovery (return) pension (illegally obtained) and the application of the principle of legality in the inevitability of legal liability for adverse social act.

Key words: responsibility, legality, pension refund, publicity, controversy, the court.

Вступ. Україна як соціальна держава визнає людину найвищою соціальною цінністю, розподіляє суспільне багатство згідно з принципом соціальної справедливості, піклуючись про зміцнення громадянської злагоди у суспільстві. Основними завданнями соціальної держави є створення умов для реалізації соціальних, культурних та економічних прав людини, сприяння самостійності, відповідальності кожної особи за свої дії, надання соціальної допомоги тим громадянам, які з незалежних від них обставин не можуть забезпечити достатній рівень життя для себе та своєї сім'ї [1]. В Україні визнається і діє принцип верховенства права, Конституція України має найвищу юридичну силу, закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй, органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України (ч. 2 ст. 6, ч. 1, ч. 1 ст. 8 Конституції України) [2]. Актуальним питанням сьогодення з огляду на різне тлумачення норм права у правозастосуванні є справедливе судочинство та законність у діяльності суб'єктів публічної адміністрації. Як відомо, принцип (лат. *principium* — першооснова) законності – відправні ідеї, керівні начала, незаперечні засадничі вимоги (позитивні зобов'язання), що змодельовані на основі пізнання закономірностей і досвіду практичної діяльності та покладено в основу формування та застосування норм права та ставляться до поведінки учасників правових відносин, розкриваючи сутність режиму суспільно-політичного життя у демократичній правовій державі.

Зміцнення правопорядку у державі, дотримання європейських стандартів судочинства, забезпечення гарантій прав громадян у відносинах із суб'єктами публічної адміністрації та законності у діяльності органів влади, запровадження принципів належного урядування є досить важливими чинниками у здійсненні ефективних реформ. Указом Президента України від 22 липня 1998 року № 810/98 «Про заходи щодо запровадження Концепції адміністративної реформи в Україні» визначено, що концептуальною основою реформування уряду має бути законодавче визначення таких основоположних напрямів його діяльності, як: спрямування та координація діяльності органів виконавчої влади та її орієнтація переважно на забезпечення прав і свобод громадян та надання їм державних (управлінських) послуг. Управлінські послуги визначаються як послуги з боку органів виконавчої влади, що є необхідною умовою реалізації прав і свобод громадян. Принципи адміністративної реформи – це головні засади її проведення, що засновані на відповідній ідеології і політиці адміністративної реформи. У принципах розкривається головне призначення і сутність даної реформи. У напрямку законодавчого та підзаконного нормативно-правового забезпечення адміністративної реформи: запровадити механізми юридичних гарантій прав і свобод громадян та інших суб'єктів адміністративного права [3].

Постановка завдання. У юридичній літературі перші спроби виокремити спільні принципи – засади європейського адміністративного права були зроблені наприкінці 80-х років ХХ ст. у праці Юргена Шварце

«*Europaisches Verwaltungsrecht*» (з нім. – «Європейське адміністративне право»), до яких було віднесено: принцип законності; скасування (або відкликання) незаконного адміністративного акта; юридична визначеність; право на захист; принцип пропорційності; принцип поваги до основоположних прав людини та громадянина; принцип субсидіарності; принцип належної адміністрації; принцип прозорості; принцип застосування; принцип прямої дії [4; 5; 6]. У наукових роботах виокремлено серед принципів взаємостосунків органів публічної адміністрації з приватними особами дві основні групи принципів – групи принципів, що визначають загальні засади взаємостосунків органів публічної адміністрації з громадянами та іншими приватними особами (скорочено – матеріальні принципи) (зокрема, таких як: принцип законності, принцип рівності перед законом, принцип відповідності статутним цілям, принцип пропорційності, принцип об'єктивності та безсторонності, принцип захисту довіри до закону та законодавчо захищених прав, принцип відповідальності та ін.); та групи принципів, що визначають загальні засади адміністративних проваджень (скорочено – процедурні принципи), зокрема: принцип доступу до публічних послуг, право бути почутим, право на представництво та допомогу, принцип розумного строку, принцип повідомлення, пояснення причин та визначення засобів захисту прав і апеляцій, принцип виконання адміністративних рішень та ін.) [7]. Як зазначає відомий вчений Коломоєць Т.О. для визначення правосуддя в адміністративних справах, що здійснюється адміністративними судами, цілком логічним є використання терміна «адміністративне судочинство», для узагальненого порядку розгляду справ у судах (у т.ч. адміністративних) – «адміністративний судовий процес», для визначення розгляду адміністративних справ суб'єктами публічної адміністрації – «процедурна діяльність», а окремого різновиду такої діяльності – «провадження» [8, с. 159]. З огляду на аналіз рішень Вищого адміністративного суду України, що містяться у єдиному державному реєстрі судових рішень, сьогодні по різному вирішуються спори за позовами Пенсійного фонду України про стягнення (повернення) пенсії: 1) відмовлено у відкритті касаційного провадження за касаційними скаргами (першою (адміністративними та місцевими як адміністративними судами) та апеляційною інстанціями – у задоволенні позовних вимог про стягнення переплаченої пенсії відмовлено у справах К/800/59965/13, К/800/60768/13, К/800/62863/13 та позов задоволено частково, стягнуто з ОСОБИ на користь Управління Пенсійного фонду України надміру виплачену пенсію за період з 01.01.07 по 30.04.2012 у справі К/800/63419/13, стягнуто із страхувальника на користь Управління Пенсійного фонду України переплачену пенсію у справі К/800/62110/13; 2) залишено без розгляду К/800/58332/13; 3) заяву про перегляд за нововиявленими обставинами залишено без задоволення К/800/58405/13, К/800/58167/13; 4) відкрито касаційне провадження за касаційною скаргою Управління Пенсійного фонду України у справі К/800/60730/13, К/800/57535/13, К/800/62870/13; закрито провадження – В/800/4332/13, К/9991/27246/11, К/9991/27248/11; справу направлено до суду першої інстанції на новий розгляд К/800/11370/13, К/800/34402/13 [9]. За заявою Управління Пенсійного фонду України в місті Ялта Автономної Республіки Крим про перегляд Верховним Судом України ухвали Вищого адміністративного суду України від 25 вересня 2013 року у справі В/800/4332/13 ВАСУ зазначено: відповідно до положень ст. 2391 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАСУ) заява про перегляд судових рішень подається до Верховного Суду України через Вищий адміністративний суд України, що за змістом ст. ст. 2392 та 240 КАСУ перевіряє відповідність заяви вимогам КАСУ та вирішує питання про допуск справи до провадження. Згідно зі ст. 235 КАСУ Верховний Суд України переглядає судові рішення в адміністративних справах виключно з підстав і в порядку, встановлених КАСУ. Частиною 1 статті 236 КАСУ встановлено, що сторони та інші особи, які беруть участь у справі, мають право подати заяву про перегляд судових рішень в адміністративних справах після їх перегляду в касаційному порядку. Ст. 237 КАСУ встановлено, що заява про перегляд судових рішень в адміністративних справах може бути подана виключно з мотивів: 1) неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах; 2) встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом. Подібність правовідносин означає, зокрема, тотожність об'єкта та предмета правового регулювання, а також умов застосування правових норм (зокрема, часу, місця, підстав виникнення, припинення та зміни відповідних правовідносин). Зміст правовідносин з метою з'ясування їх подібності в різних рішеннях суду касаційної інстанції визначається обставинами кожної конкретної справи. Встановлений ст. 237 КАСУ перелік підстав для подання заяви про перегляд Верховним Судом України судових рішень в адміністративних справах є вичерпним і розширеному тлумаченню не підлягає. При цьому, у пункті першому вказаної статті чітко визначено, що судові рішення в адміністративних справах можуть бути переглянуті виключно з мотивів неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції лише одних і тих самих норм матеріального права. Проте, в заяві Управління Пенсійного фонду України в м. Ялта Автономної Республіки Крим порушує питання про допуск до Верховного Суду України справи для перегляду ухвали Вищого адміністративного суду України від 25 вересня 2013 року, якою провадження у даній справі в порядку адміністративного судочинства було закрито. Однак, питання застосування судом касаційної інстанції норм процесуального права відповідно до положень п. 1 ч. 1 ст. 237 КАС України не можуть бути підставою для перегляду судо-

вих рішень Верховним Судом України. Колегія суддів дійшла висновку про відсутність підстав для допуску справи № В/800/4332/13 до провадження та перегляду її Верховним Судом України.

Метою статті є дослідження проблемних питань у вирішенні спорів за позовами суб'єкта публічної адміністрації – пенсійного фонду про стягнення (повернення) пенсії (протиправно отриманої), зокрема щодо розмежування юрисдикцій та застосування принципу законності у невідворотності юридичної відповідальності за вчинення суспільно шкідливого вчинку.

Результати дослідження. Для ефективної реалізації принципів верховенства права, законності, соціальної справедливості та виконання програми Президента України «Заможне суспільство, конкурентоздатна економіка, ефективна держава» вдосконалено правові та організаційні засади запобігання та протидії корупції, зокрема схвалено Національну антикорупційну стратегію на 2011-2015 роки: корупція в Україні набула ознак системного явища, що поширює свій негативний вплив на всі сфери суспільного життя, все глибше укорінюючись у повсякденному житті як основний, швидкий та найбільш дієвий протиправний засіб вирішення питань, досягнення певних цілей. Масштаби поширення корупції загрожують національній безпеці України. Умовою її належної реалізації має бути розробка на підставі детального аналізу офіційних даних, результатів низки соціологічних досліджень і міжнародних оцінок щодо стану корупції в Україні, зокрема ґрунтовних досліджень у сфері суспільних відносин найбільш вражених проявами корупції.

Діяльність з питань та протидії корупції в Пенсійному фонді України, планується і організовується на підставі антикорупційного законодавства. Необхідні заходи у цій сфері здійснюються з огляду на наявні та прогнозовані виклики та проблеми. За повідомленням Міністра соціальної політики Н. Королевської на сторінці facebook: 57 країн ОБСЄ будуть застосовувати норми по боротьбі з торгівлею людьми, розроблені Україною, повністю профінансовані пенсії за грудень 2013 колишнім військовослужбовцям (1 млрд 450 млн грн.), на засіданні Уряду ухвалено законопроект «Про внесення змін до Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» [10].

11 листопада Міністерство соціальної політики України розпочало громадське обговорення проекту Закону про внесення змін до Податкового кодексу України (щодо запровадження податку на багатство). У пояснювальній записці до проекту Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо запровадження податку на багатство» наголошується: існуюча в Україні різниця (більше ніж в 10 разів) між максимальними і мінімальними доходами громадян, а також відсутність дієвого механізму оподаткування великих доходів громадян призводять до соціальної дискримінації та не забезпечують ефективний перерозподіл багатств у суспільстві [11].

Як відомо формула багатства нескладна (результат, коли сума доходів зменшується на суму витрат), проте мовчазне сприйняття суспільством незаконності збагачення і незнаходження ефективних шляхів протидії шахрайству красномовно свідчить про недостатню фінансову грамотність і про відсутність правової культури (окремі особи подають недостовірну інформацію з метою отримання пенсій, зловживають правами для отримання неправомірної вигоди, сприяють у незаконному отриманні виплат, завдають шкоду іншим шляхом протиправного збагачення, проявляють бездіяльність у захисті інтересів держави і суспільства).

Правопорушення — це протиправне, винне, суспільно небезпечне або шкідливе діяння (дія або бездіяльність) деліктоспроможного суб'єкта, яке спричиняє шкоду інтересам суспільства, держави або особи. Правомірна поведінка — це суспільно необхідна, бажана, допустима, усвідомлена поведінка індивідуальних та колективних суб'єктів, яка відповідає правовим приписам та гарантується державою. Залежно від форм реалізації норм права розрізняють: дотримання; виконання; використання; застосування [12].

Згідно з ч. 1 ст. 103 Закону України «Про пенсійне забезпечення» суми пенсії, надміру виплачені пенсіонером внаслідок зловживань з його боку (в результаті подання документів з явно неправильними відомостями, неподання відомостей про зміни у складі членів сім'ї тощо), стягуються на підставі рішень органу, що призначає пенсії [13]. В ухвалі КАСУ (К/800/34402/13) зазначено: відмовляючи у задоволенні позовних вимог, суд першої інстанції виходив з того, що пільгову пенсію, яку отримував відповідач відповідно до Закону № 796-ХІІ з 25 жовтня 1996 року по 27 квітня 2012 року, було призначено та сплачено позивачем відповідно до висновків та рішень відповідних державних органів, тому зловживання з боку ОСОБИ, а саме подання недостовірних даних до Управління Пенсійного фонду України, відсутні. Скасовуючи рішення суду першої інстанції та задовольняючи позовні вимоги, суд апеляційної інстанції посилався на те, що саме відповідач надав до Управління Пенсійного фонду України, неправдиві відомості про своє проживання в зоні посиленого радіоекологічного контролю в період з 1990 року по 1994 рік, а саме довідку Коростенської районної державної адміністрації Житомирської області від 18 вересня 1997 року № 1746. У слідчому відділенні Новопсковського РВ ГУМВС України в Луганській області знаходиться кримінальне провадження за фактом отримання ОСОБОЮ через шахрайство та використання підроблених документів коштів на суму 245304 грн 18 коп. суд апеляційної інстанції безпідставно, при вирішенні даної справи, посилався на повідомлення слідчого відділення щодо наявності кримінального провадження стосовно відповідача, оскільки не постановлено обвинувального вироку стосовно ОСОБИ, а станом на 26 квітня 2013 року оголошено підозру у скоєнні кримінальних порушень щодо підроблення документів. ВАСУ постанову Луганського

окружного адміністративного суду від 22.03.2013 та постанову Донецького апеляційного адміністративного суду від 4 червня 2013 року у даній справі скасовано та направлено справу на новий розгляд до суду першої інстанції [9].

Конституцією України (ч. 2 ст. 46) передбачено, що право на соціальний захист гарантується, у т. ч., загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення. Згідно з Конституцією України держава забезпечує соціальну спрямованість економіки (ч. 4 ст. 13), що є основою для реалізації соціальних прав громадян, зокрема на соціальний захист та достатній життєвий рівень [2].

Європейський суд з прав людини у рішенні від 9 жовтня 1979 року у справі «Ейрі проти Ірландії» констатував, що здійснення соціально-економічних прав людини значною мірою залежить від становища у державах, особливо фінансового. У Рішенні від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 Конституційний Суд України зазначив, що верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо.

Одним із елементів верховенства права є принцип пропорційності, що у сфері соціального захисту означає, зокрема, що заходи, передбачені в нормативно-правових актах, повинні спрямовуватися на досягнення легітимної мети та мають бути співмірними з нею. У Рішенні від 27 листопада 2008 року № 26-рп/2008 у справі про збалансованість бюджету Конституційний Суд України зазначив, що положення ч. 3 ст. 95 Конституції України стосовно прагнення держави до збалансованості бюджету України у системному зв'язку з положеннями ч. 2 ст. 46 Конституції України треба розуміти як намагання держави при визначенні законом про Державний бюджет України доходів і видатків та прийнятті законів, інших нормативно-правових актів, що можуть вплинути на доходну і видаткову частини бюджету, дотримуватися рівномірного співвідношення між ними та її обов'язок на засадах справедливого, неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами враховувати загальносуспільні потреби, необхідність забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя. Державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії можуть бути визначені як законами України, так і іншими нормативно-правовими актами, зокрема актами Кабінету Міністрів України.

Принципами здійснення правосуддя в адміністративних судах є: верховенство права; законність; рівність усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом; змагальність сторін, диспозитивність та офіційне з'ясування всіх обставин у справі; гласність і відкритість адміністративного процесу; забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішень адміністративного суду, крім випадків, установлених цим Кодексом (ст. 7 КАСУ).

Система судів загальної юрисдикції будується за принципами територіальності, спеціалізації, а також інстанційності (стаття 125 Конституції України, абзац перший підпункту 3.2 пункту 3 мотивувальної частини рішення Конституційного Суду України від 12.07.2011 № 9-рп/2011). Конституція України гарантує здійснення судочинства судами на засадах, визначених у частині третій статті 129 цієї Конституції, що забезпечують неупередженість здійснення правосуддя судом, **законність** та об'єктивність винесеного рішення тощо. Ці засади, як наголосив Конституційний Суд України в абзаці першому підпункту 3.2 пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 2 листопада 2011 року № 13-рп/2011, є конституційними гарантіями права кожного на судовий захист.

Коло справ, що належить розглядати за правилами адміністративного судочинства, визначений КАС України. Юрисдикція адміністративних судів поширюється на правовідносини, що виникають у зв'язку з здійсненням суб'єктом владних повноважень владних управлінських функцій, на публічно-правові спори, зокрема: спори за зверненням суб'єкта владних повноважень у випадках, встановлених Конституцією та законами України (ст. 17 КАСУ).

З метою забезпечення прав і свобод людини і громадянина законодавче регулювання має відповідати вимогам Основного Закону України, насамперед принципу верховенства права, зокрема таким його складовим, як співмірність між інтересами особи та суспільства, а також справедливість, розумність, логічність закону. Конституційний Суд України вважає, що законодавче регулювання підсудності окремих категорій адміністративних справ, забезпечує передумови для неупередженого здійснення правосуддя протягом розумного строку, закріплює гарантії справедливого судового розгляду справи та встановлює порядок ухвалення судом обґрунтованого і **законного** рішення [14].

Пенсійний фонд України у своїй діяльності керується Конституцією України та законами України, актами Президента України та Кабінету Міністрів України, наказами Міністерства соціальної політики України, іншими актами законодавства України, а також дорученнями Президента України та Міністра. Згідно Положення ПФУ організує, координує та контролює роботу головних управлінь Пенсійного фонду України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, управлінь у районах, містах, районах у містах, а також управлінь у містах та районах щодо: забезпечення додержання підприємствами, установами, організаціями та громадянами актів законодавства про пенсійне забезпечення (ч. 5 п. 4), здійснює інші повноваження, визначені законами України та покладені на Пенсійний фонд України Президентом України

(ч. 17 п. 4), порушувати в установленому законом порядку питання про притягнення до відповідальності осіб, винних у порушенні законодавства про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування (ч. 10 п. 4), звертатися в установленому законом порядку до відповідних правоохоронних органів у разі виявлення фактів порушення порядку нарахування, обчислення і сплати страхових внесків (ч. 11 п. 4) [15].

Частиною 1 статті 50 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» встановлено, що суми пенсій, виплачені надміру *внаслідок зловживань* з боку пенсіонера або подання страховальником недостовірних даних, можуть бути повернуті пенсіонером добровільно або стягуються на підставі рішень територіальних органів Пенсійного фонду чи в судовому порядку [16].

Правопорушення є суспільно шкідливим, протиправним вчинком, здійснення якого передбачає юридичну відповідальність. Кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу (ч. 1 ст. 16 ЦК України). Частиною 2 ст. 16 ЦК України та ч. 2 ст. 20 ГК України визначено способи захисту прав та інтересів. Разом з тим, при здійсненні своїх прав особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб і повинна додержуватися моральних засад суспільства.

КАС України передбачено (ст. 246), що особи, які брали участь у справі, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси чи обов'язки, мають право подати заяву про перегляд судового рішення суду будь-якої інстанції, що набрало законної сили, за нововиявленими обставинами. Відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 245 КАС України підставою для перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами є істотні для справи обставини, що не були і не могли бути відомі особі, яка звертається із заявою, на час розгляду справи [17].

Серед підстав для перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами у п. 1 ч. 2 ст. 245 КАСУ зазначено істотні для справи обставини, що не були і не могли бути відомі особі, яка звертається із заявою, на час розгляду справи [17]. «Істотність» обставини означає те, що якби суд її міг урахувати при вирішенні справи, то це тією чи іншою мірою вплинуло би на результат вирішення справи.

УПФУ, звертаючись до адміністративного суду (№ 2а/2370/4698/2012), просить переглянути за нововиявленими обставинами справу про повернення переплаченої пенсії як компенсації «матеріальної шкоди», стягнувши кошти як стягнення переплату суми пенсій з вини пенсіонера вважаючи, що ОСОБА на спецзбори з ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС не направлявся, відсутні доплати за перебування на військових зборах та на роботах з ліквідації аварії на ЧАЕС, проте зазначає, що скасувати запис за підписом начальника штаба у військовому квитку про перебування ОСОБИ у складі в/ч, як такого, що зроблений безпідставно, можливо тільки за рішенням суду. У постанові суду від 14.01.2013 зазначено: «відповідач не може нести відповідальність за зміст та достовірність офіційних документів, що видаються органами державної влади, іншими організаціями та установами **на виконання їх повноважень**. На час розгляду справи судом не встановлено факти зловживань з боку пенсіонера». За встановлених судом обставин відповідач у спірних відносинах не виконував функцій суб'єкта владних повноважень, а виступав особою, що надала до органів, що призначають пенсії, документи складені (сформовані) іншими організаціями, установами.

Завданням адміністративного судочинства є захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, інших суб'єктів при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень, шляхом справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду адміністративних справ (ч. 1 ст. 2 КАС України). До адміністративних судів можуть бути оскаржені будь-які рішення, дії чи бездіяльність суб'єктів владних повноважень, крім випадків, коли щодо таких рішень, дій чи бездіяльності Конституцією чи законами України встановлено інший порядок судового провадження (ч. 2 ст. 2 КАС України). Згідно КАС України (ч. 2 ст. 4) юрисдикція адміністративних судів поширюється на всі публічно-правові спори, крім спорів, для яких законом встановлено інший порядок судового вирішення [17].

Приписам наведеної норми кореспондують положення ч. 4 ст. 21 КАС України згідно з якими вимоги про відшкодування шкоди, заподіяної протиправними рішеннями, діями чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень або іншим порушенням прав, свобод та інтересів суб'єктів публічно-правових відносин, розглядаються адміністративним судом, якщо вони заявлені в одному провадженні з вимогою вирішити публічно-правовий спір. Інакше вимоги про відшкодування шкоди вирішуються судами в порядку цивільного або господарського судочинства [17].

Визначення поняття «справа адміністративної юрисдикції» наведено у адміністративній ст. 3 КАС України, під якою розуміється переданий на вирішення адміністративного суду публічно-правовий спір, у якому хоча б однією зі сторін є орган виконавчої влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа або інший суб'єкт, який здійснює владні управлінські функції на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень. Відповідно КАС України (п. 6 ч. 1 ст. 3) адміністративний позов – це звернення до адміністративного суду про захист прав, свобод та інтересів у публічно-правових відносинах [17]. Адміністративною справою є переданий на вирішення адміністративного суду публічно-правовий спір,

у якому хоча б однією зі сторін є орган виконавчої влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа або інший суб'єкт публічної адміністрації, який здійснює владні управлінські функції на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень, а не спір про стягнення переплати суми пенсій з вини підприємств та пенсіонерів як *прямого нанесення матеріальної шкоди державі* у зв'язку з наданням недостовірних відомостей. На підставі статей 22, 1166, 1167 ЦК України майнова шкода підлягає відшкодуванню у повному обсязі винною особою. Відповідно положень ч. 1 ст. 1166 ЦК України шкода, завдана неправомірними діями, підлягає відшкодуванню у повному об'ємі особою, яка її завдала шляхом подання самостійної цивільно-правової вимоги про відшкодування шкоди.

У спорах, що виникають із відносин відшкодування шкоди, сторонами є як юридичні, так і фізичні особи, а також з урахуванням вимог статей 15 – 16, ч. 2 ст. 118 ЦПК України при визначенні судової юрисдикції суди мають виходити з того, що такі справи підлягають розгляду у **порядку цивільного судочинства** у разі, якщо однією зі сторін є фізична особа.

Згідно ст. 56 Конституції України матеріальна і моральна шкода, завдана незаконними діями чи бездіяльністю органів державної влади, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень, відшкодовується за рахунок держави [2]. Якщо ж відповідним законом чи іншим нормативним актом це не передбачено або в ньому зазначено, що шкода відшкодовується державою (за рахунок держави), то порядок із відповідним державним органом суд має притягнути як відповідача відповідний орган казначейської служби України. Пунктом 9 розділу 6 Бюджетного кодексу України передбачено, що кошти, відшкодовані державою з державного бюджету вважаються збитками державного бюджету. У разі встановлення в діях посадової, службової особи складу злочину за обвинувальним вироком суду щодо неї, який набрав законної сили, органи державної влади реалізують право зворотної вимоги (регресу) до цієї особи щодо відшкодування збитків, завданих державному бюджету (місцевим бюджетам), у розмірі виплаченого відшкодування, якщо інше не встановлено законодавством.

УПФУ здійснює функцію контролю за витратанням коштів, призначених для пенсійного забезпечення, у т. ч. із державного бюджету. До джерел формування коштів пенсійного фонду належать: страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування (крім тих, що спрямовуються до Накопичувального пенсійного фонду); інвестиційний дохід, що утримується від інвестування резерву коштів для покриття дефіциту бюджету в майбутні періоди; залучені кошти (державного бюджету та державних цільових фондів); суми фінансових санкцій за порушення порядку нарахування, обчислення і сплати страхових внесків та використання коштів фонду; благодійні внески юридичних та фізичних осіб; добровільні внески; інші надходження.

Відповідно до статті 101 Закону України від 5 листопада 1991 року № 1788-ХІІ «Про пенсійне забезпечення» органи, що призначають пенсії, мають право вимагати відповідні документи від підприємств, організацій і окремих осіб, а також в необхідних випадках перевіряти обґрунтованість їх видачі [13]. Підприємства та організації несуть матеріальну відповідальність за шкоду, заподіяну громадянам або державі внаслідок несвочасного оформлення або подання пенсійних документів, а також за видачу недостовірних документів, і відшкодовують її.

Порядком відшкодування коштів, надміру виплачених за призначеними пенсіями, та списання сум переплат пенсій та грошової допомоги, що є безнадійними до стягнення, затвердженим постановою Пенсійного фонду від 21.03.2003 № 6-4 визначено переплату пенсій та грошової допомоги як сума пенсій та грошової допомоги, що виплачена з різних причин понад розмір, **визначений законодавством**. Конструкція неприпустимості зловживання цивільним правом є одним із основних принципів цивільного права. Відповідно до ч. 3 ст. 13 ЦК України не допускаються дії осіб, що вчиняються виключно з наміром заподіяти шкоду іншій особі, а також зловживання правом в інших формах.

При розгляді справи № 2а/2370/4698/2012 встановлено, що відповідач у спірних відносинах не є суб'єктом публічної адміністрації (владних повноважень). Доказів про те, що виплачена ОСОБІ пенсія є надміру виплаченою чи переплаченою УПФУ не надано, облікові картки з відповідними записами про нарахування (анулювання, скасування, коригування) облікових записів у якості доказів про стягнення спірних сум до матеріалів справи не додано, рішень чи звернень до відповідача про повернення переплаченої (надміру сплаченої) пенсії також не надано(реєстр. № 35860645).

Згідно Указу Президента України від 06.04.2011 № 384/2011 «Про Положення про Пенсійний фонд України» суб'єкти владних повноважень звертаються до господарських судів із заявами щодо порушення справ про банкрутство у випадках та порядку, передбачених законами; порушують в установленому законом порядку питання про притягнення до відповідальності осіб, винних у порушенні законодавства про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування; звертаються в установленому законом порядку до відповідних правоохоронних органів у разі виявлення фактів порушення порядку нарахування, обчислення і сплати страхових внесків [15].

Відповідно до п. 3 Порядку відшкодування коштів, надміру виплачених за призначеними пенсіями, та списання сум переплат пенсій та грошової допомоги, що є безнадійними до стягнення, затвердженого по-

становою Правління Пенсійного фонду України від 21 березня 2003 р. № 6-4 зареєстровано в Міністерстві юстиції України 15 травня 2003р. за № 374/7695 – повернення коштів, надміру виплачених за призначеними пенсіями, проводиться відповідно до ст. 103 Закону України «Про пенсійне забезпечення» у випадках виявлення подання громадянами недостовірних відомостей про заробітну плату чи інший дохід, стаж роботи, несвоечасного подання відомостей про зміни у складі сім'ї тощо. Суми пенсії, надміру виплачені пенсіонерами внаслідок зловживань з його боку, стягуються на підставі рішень органу, що призначає пенсії. Відрахування на підставі рішень органу, що призначає пенсії, проводиться в розмірі не більше 20 процентів пенсії понад відрахування з інших підстав. В усіх випадках звернення стягнень на пенсію за пенсіонером зберігається не менш як 50 процентів належної пенсії. У разі припинення виплати пенсії (внаслідок відновлення здоров'я тощо) до повного погашення заборгованості решта заборгованості стягується у судовому порядку.

На виконання ст. 50 Бюджетного кодексу України розроблено Порядок повернення платникам помилково та/або надміру сплачених податків, зборів (обов'язкових платежів), затверджений наказом Державного казначейства України. Повернення платежів здійснюється на рахунки одержувачів коштів, відкриті в банках або органах Державної казначейської служби України, що не вказано позивачем.

Законом України від 05.11.1991 № 1788-ХІІ «Про пенсійне забезпечення» із змінами визначено процедуру стягнення сум пенсії, надміру виплачених пенсіонерами внаслідок зловживань з його боку, зокрема суми пенсії, надміру виплачені пенсіонерами внаслідок зловживань з його боку (в результаті подання документів з явно неправильними відомостями, неподання відомостей про зміни у складі членів сім'ї тощо), стягуються на підставі рішень органу, що призначає пенсії (ст. 103).

Відповідно до ст. 15 ЦК України кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання. Кожна особа має право на захист свого інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства. Право власності є непорушним. Ніхто не може бути протиправно позбавлений цього права чи обмежений у його здійсненні (ч. 1 ст. 321 ЦК України). Згідно з ч. 2 ст. 321 ЦК України особа може бути позбавлена права власності або обмежена у його здійсненні лише у випадках і у порядку, встановлених законом.

УПФУ, звертаючись до суду, не визначено спосіб стягнення (не зазначено рахунок чи інше джерело відшкодування шкоди), не вказано інформації щодо економічного інтересу, зокрема на який рахунок (банківську чи іншу фінансову установу) перераховано пенсію, не надано доказів про фактичне перерахування та отримання відповідачем пенсії.

Відповідно до п. 2 Порядку виплати пенсій та грошової допомоги за згодою пенсіонерів та одержувачів допомоги через їх поточні рахунки у банках, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 30.08.1999 № 1596 виплата пенсій та грошової допомоги згідно з цим Порядком здійснюється через поточні рахунки, що відкриваються у банках, з якими ПФУ та Мінсоцполітики за результатами конкурсу укладають відповідні угоди з визначенням санкцій за недотримання ними договору перед одержувачами. Згідно з п. 4 Порядку установи уповноважених банків здійснюють відкриття поточних рахунків, проводять операції із зарахування сум пенсій та грошової допомоги на поточні рахунки відповідно до цього Порядку, угод, укладених ними з управліннями Пенсійного фонду України в районах, містах і районах у містах, управліннями праці та соціального захисту населення райдержадміністрацій, виконкомів міських, районних у місті рад або центрами з нарахування і виплати пенсій та допомоги – у регіонах, де функціонують такі центри.

Відповідно Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» банки мають право відкривати своїм клієнтам вкладні (депозитні), поточні та кореспондентські рахунки; поточний рахунок – рахунок, що відкривається банком клієнту на договірній основі для зберігання коштів і здійснення розрахунково-касових операцій за допомогою платіжних інструментів відповідно до умов договору та вимог законодавства України. У ст. 2 Закону України «Про банки і банківську діяльність» наведено визначення банківського рахунку, згідно з яким це рахунок, на яких обліковуються власні кошти, вимоги, зобов'язання банку стосовно його клієнтів і контрагентів та які дають можливість здійснювати переказ коштів за допомогою банківських платіжних інструментів. Згідно з п. 1.4 Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті, затвердженої постановою Правління Національного Банку України № 22 від 21.01.2004, власник рахунку в банку – особа, яка відкриває рахунок у банку і має право розпоряджатися коштами на ньому.

Конвенція про захист прав і основоположних свобод людини гарантує кожній особі, права якої порушені, певний перелік процесуальних гарантій. Пункт 1 ст. 6 ЄКПЛ розповсюджується на судовий розгляд, результат якого безпосередньо пов'язаний з визначенням та основним змістом права чи обов'язку приватної особи. Рішення у справі Рінгейзена від 16 липня 1971 р. і Кьоніга від 28 червня 1978 р. дають можливість виявити деякі значення формули «цивільні права та обов'язки». Перше значення показує, що вона охоплює «будь-яку процедуру, є визначальним по відношенню до прав та обов'язків приватного характеру», навіть якщо мова йде про спір між приватною особою і органом державної влади; безвідносно до того, на підставі якого «закону повинен бути вирішений спір» і який орган компетентний винести дане рішення. ЄСПЛ застосовував ст. 6 у справах, де спір стосувався «економічного права в чистому вигляді», такого як оплата

праці чи виплата пенсії, або принаймні права економічного за суттю. Стаття 1 Першого Протоколу є положенням ЄКПЛ, що захищає економічні права.

Визнаючи право будь-якої особи на безперешкодне користування своїм майном, ст. 1 Першого Протоколу за своєю суттю є гарантією права власності, оскільки право розпоряджатися своїм майном – загальний та принциповий аспект права власності (Marckx v Belgium). Термін «власність», як це передбачено ст. 1 Першого Протоколу, може означати або «існуючу власність» (Van Der Musselle v Belgium), або претензії, щодо яких заявник може довести, що він принаймні має «законні підстави» отримати можливість використати право власності (Pine Valley Developments Ltd and Others v Ireland). Стаття 1, що гарантує по суті право власності, складається з трьох різних норм: перша норма, що виражена в першому реченні першого абзацу, має загальний характер і встановлює принцип безперешкодного користування майном; друга норма, зафіксована в другому реченні того ж абзацу, регулює випадки позбавлення власності, встановлюючи певні умови; у третій нормі, що зафіксована в другому абзаці, за державами-учасницями визнається серед іншого право регламентувати використання власності відповідно до загальних інтересів. Другу та третю норми, що стосуються конкретних випадків порушення права власності, необхідно тлумачити відповідно до закріпленого в першій нормі принципу (Pressos Compania Naviera SA and Others v Belgium). Основною метою ст. 1 Першого Протоколу є попередження свавільного захоплення власності, конфіскації, експропріації та інших порушень принципу безперешкодного користування своїм майном. Втручання в право безперешкодного користування своїм майном передбачає «справедливу рівновагу» між інтересами суспільства та необхідністю дотримання фундаментальних прав людини. Необхідність забезпечення такої рівноваги відображено в структурі ст. 1. Зокрема, необхідно щоб була дотримана розумна пропорційність між використаними заходами і тією метою, на досягнення якої спрямовувався будь-який захід, що позбавив особу власності. Щоб визначити, чи додержується необхідна рівновага і, зокрема, пропорційність тягаря, покладеного на особу, приймаються до уваги умови компенсації, передбачені у національному законодавстві.

КАС України (ст. 21) дає підстави для висновку про те, що адміністративними судами можуть розглядатися вимоги **про відшкодування шкоди** лише за наявності таких умов: вимоги мають стосуватись шкоди, завданої лише суб'єктом владних повноважень, такі вимоги мають бути поєднанні з вимогою про визнання протиправними рішення, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень (позиція була висловлена Верховним Судом України, зокрема у постановках від 18 червня 2013 року: справи № 21-204a13 та № 21-124a13), вимога про стягнення на користь позивача коштів (сум пенсії) як відшкодування шкоди фізичною особою вирішується судом у порядку цивільного судочинства. Відповідно до положень п. 1 ч. 1 ст. 157 суду необхідно закрити провадження у справі якщо справу не належить розглядати у порядку адміністративного судочинства

Разом з тим, згідно зі ст. 65 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» № 2262-ХІІ від 09.04.1992р. особи, винні у порушенні законодавства про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб, зазначених у цьому Законі, а також у несвоєчасному оформленні або поданні документів для призначення пенсії, у видачі для оформлення пенсії недостовірних даних і документів, несуть цивільно-правову, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно із законом. Застосовуючи бланкетну норму права, якою є стаття 65 Закону № 2262-ХІІ, як підставу для притягнення до відповідальності, суд у своєму рішенні зобов'язаний посылатися на норму права (цивільну, адміністративну або кримінальну залежно від обраного виду відповідальності) та обґрунтувати, юридично оцінюючи встановлені обставини справи, її застосування, у випадку застосування адміністративної відповідальності необхідно вказати норму матеріального права, яка передбачає таку відповідальність, маючи при цьому на увазі, що адміністративною справою є переданий на вирішення адміністративного суду публічно-правовий спір, у якому хоча б однією зі сторін є орган виконавчої влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа або інший суб'єкт, який здійснює владні управлінські функції на основі законодавства, у т. ч. на виконання делегованих повноважень, а **не справа про притягнення до адміністративної відповідальності за вчинення правопорушень**, встановлених Кодексом України про адміністративні правопорушення.

ВАСУ у справі № К/9991/27246/11 зазначено: суди попередніх інстанцій не звернули на це увагу, **не вказали, який вид відповідальності** за порушення пенсійного законодавства має застосовуватись у даному випадку, яка норма цивільного, адміністративного чи кримінального права встановлює обрану відповідальність, які підстави застосування відповідної норми матеріального права та чи є встановлені судами обставини справи підставами для її застосування, які владні управлінські функції здійснював відповідач – ОСОБА при видачі довідки про розмір грошового забезпечення або на виконання якого закону позивач як суб'єкт владних повноважень звернувся до суду, тобто не перевірили, чи підлягає справа розгляду в порядку адміністративного судочинства.

КСУ України рішенням від 26.12.2011 № 20-рп/2011 зауважив, що невід'ємною складовою правового регулювання відносин у сфері соціального забезпечення є визначення правового механізму та державних органів, на які покладається обов'язок виконання соціальної політики держави у цій сфері, у рішенні від

01.04.2008 № 4-рп/2008 наголосив, що неухильне додержання органами законодавчої, виконавчої та судової влади Конституції та законів України забезпечує реалізацію принципу поділу влади і є запорукою їх єдності, важливою передумовою стабільності, підтримання громадського миру і злагоди в державі. Конституційні принципи правової держави та верховенства права, а також визнання найвищої юридичної сили Конституції України, норми якої є нормами прямої дії (статті 1, 8 Основного Закону України), зобов'язують суди під час розгляду справ керуватися основними засадами судочинства, передбаченими частиною третьою статті 129 Конституції України, іншими засадами судочинства в судах окремих судових юрисдикцій, якщо вони визначені законом (частина четверта статті 129 Основного Закону України). Зокрема, діяльність судів адміністративної юрисдикції під час розгляду справ, що виникають із спорів про соціальний захист стосовно окремих категорій громадян, здійснюється відповідно до такої засади судочинства, як *законність*, за якою суд вирішує справи згідно з Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та застосовує інші нормативно-правові акти (пункти 1, 2 частини першої статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України).

На нашу думку, з метою забезпечення принципу законності міністерство соціальної політики України та ПФУ як суб'єкти публічної адміністрації мають достатньо важелів для захисту публічних інтересів, проте, як видно із наведеної проблематики, не використовують у достатній і належній мірі, зокрема не забезпечено ефективної взаємодії з правоохоронними органами з метою впливу на неправомірну поведінку окремих суб'єктів; не впроваджено якісний внутрішньовідомчий контроль за соціальними виплатами; не використовуються можливості електронного урядування та обміну інформацією; на офіційному сайті не оприлюднюється публічна інформація про узагальнення практики участі ПФУ у захисті публічних (фінансових) інтересів для залучення громадськості у зміцнення правопорядку у суспільстві та подолання явищ корупції, припинення нецільового використання коштів публічних грошових фондів.

Висновки. Соціальна політика, її стан і перспективи перебуває у динамічній зміні, що доведено до суспільства [18]. На офіційному сайті Мінсоцполітики розміщено інформацію про виконання Плану заходів з реалізації Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства. Громадське обговорення законопроектів, сприяння у проведенні консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики у сфері соціального захисту шляхом розміщення на веб-сайті Міністерства проектів нормативно-правових актів для обговорення та внесення пропозицій (протягом 2011 року на веб-сайті Мінсоцполітики було розміщено 52 проекти нормативно-правових актів) [19], натомість адміністраторами сайту не зазначено про активність громадян, громадських організацій у такому обговоренні, а тому, на нашу думку, не буде ефективним соціальний діалог без зворотного небайдужого зв'язку у функціонуванні постійно діючого форуму.

Якщо особи звертаються про скасування рішення УПФУ, про визнання дій протиправними та зобов'язання призначити пенсію про перерахунок пенсії, про скасування вимоги, про зобов'язання підвищити пенсію, стягнення недоотриманої (недоплаченої) пенсії, про призначення та виплату державної та додаткової пенсії за захистом своїх прав до суду, то держава, ПФУ у передбачених законом випадках несуть матеріальну, моральну відповідальність, тому логічно використати примус, застосувати юридичну відповідальність для відновлення прав інших і публічного правопорядку у випадку зловживань.

Потребують удосконалення повноваження Верховного Суду України (проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо відновлення функцій Верховного Суду України» (реєстр. № 2203 від 06.02.2013) задля забезпечення єдності судової практики, гарантування стабільності правопорядку, об'єктивності, справедливості і передбачуваності правосуддя, зокрема при порушенні норм процесуального права, що призвело до ухвалення незаконного судового рішення, пов'язаних з розмежуванням юрисдикцій.

Для забезпечення єдності судової практики необхідно ВСУ її узагальнювати, довести до судів, запропонувавши активніше використовувати практику КСУ та ЄСПЛ та якісно, офіційно з'ясувати обставини кожної справи задля впровадження європейських принципів судочинства у захист прав і основоположних свобод людини.

Список використаних джерел:

1. Рішення Конституційного суду України від 25.01.2012 № 3-рп/2012 у справі № 1-11/2012 за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України [Електронне джерело]/Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-12>.
2. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронне джерело]/Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
3. Указ Президента України від 22 липня 1998 року № 810/98 «Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні» [Електронне джерело]/Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/810/98>.
4. Європейський комітет з правового співробітництва [Електронне джерело]/Режим доступу: http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/cdcj/administrative_law_en.asp.

5. Адміністрація та Ви: принципи адміністративного права, що стосуються відносин між адміністративними органами та приватними особами: керівництво [Електронне джерело]/Режим доступу: http://books.google.com.ua/books/about/The_administration_and_you.html?id=1JeRAAAAMAAJ&redir_esc=y.
6. Principles of Administrative Law Concerning the Relations between Administrative Authorities and Private Persons: A Handbook [Текст] (Council of Europe). – Strasbourg: Directorate of Legal Affairs, 1996. – 363 p.
7. Пухтецька А.А. Європейські принципи адміністративного права та їх запровадження в законодавстві України : Дис. ... канд. Наук: 12.00.07 — 2009 [Електронне джерело]/Режим доступу: <http://mydisser.com/ru/catalog/view/6/352/2185.html>.
8. Коломоєць Т.О. Визначеність поняття «адміністративний процес» – умова ефективності нормо проєктної та правозастосовної (у тому числі судової) діяльності [Текст]/Т.О.Коломоєць//Слово національної школи суддів України. – 2012. – № 1(1). – С. 153 – 160.
9. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронне джерело]/Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/36134827>
10. Повідомлення Міністра соціальної політики Н.Королевської [Електронне джерело]/Режим доступу: <https://www.facebook.com/MLSP.gov.ua/?sk=wall>.
11. Громадське обговорення проєкту Закону про внесення змін до Податкового кодексу України (щодо запровадження податку на багатство) [Електронне джерело]/Режим доступу : http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article?art_id=141746&cat_id=141744.
12. О.В. Зайчук, Н.М. Оніщенко. Теорія держави і права [Текст]: Академічний курс. – К.: Юрінком Інтер. – 2006/Режим доступу: http://www.ebk.net.ua/Book/law/zauchuk_tdp/part3/2302.htm.
13. Закон України «Про пенсійне забезпечення» від 5 листопада 1991 року № 1788-XII [Електронне джерело]/Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T178800.html.
14. Рішення Конституційного Суду України від 29 серпня 2012 року № 16-рп/2012 у справі № 1-1/2012 про підсудність окремих категорій адміністративних справ) [Електронне джерело]/Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v016p710-12>.
15. Положення про Пенсійний фонд, затверджений Указом Президента України від 6 квітня 2011 року № 384/2011 України [Електронне джерело]/Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/384/2011/print1329894120234848#n11>.
16. Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 року № 1058-IV [Електронне джерело]/Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T031058.html.
17. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV [Електронне джерело]/Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.
18. Соціальна політика України: стан і перспективи (перше півріччя 2013) [Електронне джерело]/Режим доступ : <http://mlsp.kmu.gov.ua/document/153324/1.pdf>.
19. Реалізація Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства [Електронне джерело]/Режим доступ: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/category?cat_id=138006.

